

Kristályfák áhítása

KÁIN ÉS ÁBEL NÉGY VÁLTOZATBAN

„Az ikek metaforája olyan negatívum, amely magában foglalja a pozitívumot. Az ikek tragikus történet, amely nagyon éles körvonalat hagy. Az ikek történetileg korábban tökéletesen eleven és kiegyensúlyozott közösség volt. Ugyanaz a kulturális áramkör hatott rá, ami az összes afrikai társadalmat átlelkesíti. De bekövetkezett a katasztrófa...”

Peter Brook

Genf prédikátora, amint templomába vagy hivatalába igyekezett, nevét gyakorta hallotta gyerekek által némi hangzós változással csúfolkodva kiáltani: Káin, Káin! Szervét Mihály máglyára juttatása ama testvérgyilkossághoz volt hasonlatos, vélték a genfiek. S amidőn több száz év múltán nagyerejű vízióban idézi egy erdélyi író a champeli máglya tűzéhez vezető tragédiát, benne is visszhangzik a tett biblikus ereje. Nemcsak azonosságában, különbözőségében is. A dráma írodása közben pedig bizonyossá érlelődik: az Egy lócsiszár virágvasárnapja és a Csillag a máglyán után a Káin és Ábelt is meg kell írni. Mai gondok szorításában felfejteni a mítoszt.

Nem a bátorság okán, ahogyan talán Sütő András darabjára utalóan is halljuk Vas István verséből az Új Írás novemberi számában. Az aggodalomtól sokkal inkább vezetettve; ahogyan Szervét és Kálvin bennünk is naponta együtt van jelen és küzd, azonképpen Káin és Ábel sorsát lírai azonosságban gondolja újra Sütő András. Tehát nem a baudelaire-i kizárólagossággal, mondván: „Kain faja törj az egekbe / és dönts le Isten trónusát!”; sokkal inkább Ady-indíttatás ez: „S Kain megölte újra Ábelt: / Megöltem magamat.” Vagyis Sütő szavával szólva: „Egymásnak létrafokai lehettünk volna” — mondja Káin végső fájdalmában testvére holtteste fölött.

Különbözőséget említettünk a Kálvin—Káin történelmi párhuzamban. Ebben a látszólagos tettazonosságban Sütő a magatartás változatát fejti fel. Gondolkodói folyományaként az előző két drámának. Kolhaas és Nagelschmidt története a cselekvésben megnyilatkozó kérlelhetetlen harc szükségességéről beszél, tehát a következetességről; a Csillag a máglyán a gondolat mindétig való szárnyaltatásának jogáért perel tragikus tanulsággal. A Káin és Ábel a kettőt összegzi mítoszi időkbé húzódva. „Istenség a joggal nem fér meg közös égbolt alatt?” — kérdezi Káin, s harcát ebben a kettősségben vívja.

A Münzerhez vezető út nagelschmidti harciassága és Szervét Mihálynak a gondolat kiteljesítésére irányuló igénye működik ebben a Káinban. S ebben az összefüggésben értelmezhető újra a mítosz, s a maga történetiségében magyarázható a gyilkosság. Kálvin és Káin mégsem azonos tehát, mondja Sütő értelmezése, mert a káini út a megnyílás jegyében történt, a kálvini út pedig a lefokozás tragikus bevégezése.

De hát mi a káini magatartás és küzdelem mozgatója? Érdemes a Biblia textusát idézni:

„3. Lőn pedig idő múltával, hogy Kain ajándékot vive az Ūrnak a föld gyümölcséből.

4. És Ábel is vive az ő juhainak első fajzásából és azoknak kövérségéből. És tekintte az Ūr Ábelre és az ő ajándékára.

5. Kainra pedig és az ő ajándékára nem tekintte, miért is Kain haragra gerjede és fejét lecsüggeszté.” (Mózes első könyve.) A kivételezés és a kivételezetség állapota ez. Mivége, hogy Ábel kedves és Káin nem? Nem a teológia, hanem az emberiség kérdése ez.

Egymásmellettiség helyett megkülönböztetés.

Méltóság helyett megaláztatás.

Szolgálat helyett szolgáltság.

Emlékeztetés helyett tudatsorvasztás.

Íme, ezek azok az indíttatások, amelyek Káin indulatát vezérlik. Káinnak nincs elgondolása, csak lázad, olvassuk az egyik elemzésben. Valójában pedig minden indulat és gondolat metaforája a tagadásban is az emberként megélhető világot áhítja. A gyilkosság is ebben az összefüggésben értelmezhető, Ábel, amikor a néki legkedvesebbet áldozná fel, Káin akkor sújtja rá a követ. Az önfeladt szolgálatoságot semmisítvén meg.

A morál és a cselekvés autonómiájáért való küzdelemről és immároni tragikus lehetetlenségéről beszél Sütő, mítoszi időket fejtve fel. S nemcsak a legmélyebbre tekint, az emberiség álmát álmodva újra, hanem egy végletes és végzetes jövőképet is sugall ez a látomás. A kezdetek és a vég együtt nyilatkoznak meg ebben a biblikus történetben. Az emberiség kezdete, s a rettegett vég, amikor már családnai az emberiség, s még mindig nem ismerzik fel a cselekvés és a magatartás megtartó módozata.

Meggondolkoztató tanulmány volna összevetni Arthur Millernek *A világ teremtése és egyéb ügyek* c. darabját a Sütő Andráséval. Azonos időről gondolkodnak mindketten. A különbözőség mégsem az írói természettel magyarázható. Sokkal inkább a világ természetével; kisebbséggel küszködőknek alapos feladvánnyul: ezennel hol is üzemel a világirodalom? Újabb adalékkal az annyit emlegetett illyési gondolathoz: nem a földrajziség, hanem a kifejtett gondolatosság teszi a mértéket. Miller testvérpárjának vitája gyakorlatiasabb: Káin akar áldozni, Ábel követné; az elsőség, az ambiciózusság kérdésén vitatkoznak, aztán Káin természetét legeleg Ábel állatai — ez is a vizsály forrása. Millernél Freud is igazoltatik; midőn Káin anyjával szeretkezik, s miért a testvérgyilkosság? Mert így rendelte az Isten, akkor hát legyen! „Én jól viseltem magam és mégis megaláztatom” — mondja Miller Káina. Én nem viselem jól magam, hogy meg ne aláztassam, mondhatná Sütő Káina. Mert az ő hőse a mértéket és a méltóságot magában hordozza.

Írónak és színháznak egyaránt nagy föladat ezt a biblikus világot megidézni. A kálvini idők Károli Gáspár biblikus nyelvén való megszólaltatása összehangzik Sütő stílusával, ám mi legyen a mérték, amikor a történelem előtti fejeződik ki? Sütő költői érzékenysége, megtartván nyelvi természetét, a Rákos Sándor fordította Agyagtáblák üzenetéből és a héber mítoszokból is merítkezett. Az őskultúra anyagával tehát hitelesen stilizál, s ebben a közegben nemcsak ez az édenen kívüli világ elfogadható, hanem a beépített anakronisztikus részletek is.

A színházi megvalósítás is a hiteles stilizációt igényli. Mert erről az időről képzetünk legfőbb Az ember tragédiájának paradicsomon kívüli képéből van, ennek is inkább rossz, naturalis és patetikus megjelenítésében. Négy megvalósítást, négy előadást láttunk, s reméljük, még az ötödiket, a sepsiszentgyörgyit is megtekinthetjük. Néhány elgondolást tehát már összefoglalhatunk, amely Sütő András dráma-költeményét volt hivatva megjeleníteni.

Rendezőnek, tervezőnek, színésznek jóval nagyobb feladat tehát a Káin és Ábelt színpadra álmodni, mint akár a Csillag a máglyánt, akár az Egy lócsiszar virágvasárnapját. A Káin és Ábelnek a maga konkrétségében nincs úgy történelmi története, mint az említett történelmi drámáknak, de még a ruhák, rangok, személyiségek léte se jelent bizonyosságot. Gondolati sűrítvény ez, ahol az időnek leg-

végző határán a legvégző kérdések vetődnek fel. S miközben az előadó dolgát nehezíti Sütő, a néző jelenlétét is erősebben igényli: most nincsenek oly rusztikus színyszerű jelenetek, mint a Lócsiszarban, midőn Herse összeverve érkezik, vagy az ítélethirdetés kutyakomédiája, netán a Csillag a máglyán házkutatási akciója. Itt már csak a gondolat és a benső küzdelem bonyolódik — követni tehát csak a gondolkodás hajlandóságával lehet.

A megvalósítás segítségével, vagy annak ellenében. Mert ha a megjelenítésben nincs elgondolás, unalmas és érdektelen a Káin és Ábel; nincs más rétege ugyanis, ami színpadon éltetné. A budapesti Nemzeti Színház előadása a témához hív képpel szólva egy igazgató-főrendező áldozatbemutatása akart lenni. Marton Endre Nemzeti Színházának utolsó bemutatója visszautalt mindazon mulasztásokra, amiket Tamási, Páskándi, Illyés és épp Sütő drámaival kapcsolatban nem teljesített, s szomorú összegzésként a Káin és Ábel a színház válságának végző, zaklatott óráiban jutott színpadra. S hogy erről részletesebben szólunk, abban az előadás közügi vonatkozása, a magyar drámaírás iránti tisztelet vezet, nem a mögöttes hírek mindenképpen tudatása. A színpadra állítás utolsó óráiban lett bizonyossá a színházvezetés változása: nem az író, s nem az előadás volt többé az ügy, s ebben az általános nemtörődömségben történhetett meg, hogy Cserhalmi György berekedt, a főpróbák elmaradtak, majd a prömier után Cserhalmi ismét nem dolgozhatott, több mint kéthetes szünet múltán talán már kedve se lévén a szerephez, Sinkó László folytatta Ábel szerepét. A Nemzeti Színház előadása mintha egy ötvenes évekbeli Tragédia-előadás képét tágitotta volna egész estévé: Borsos Miklós térképze komolyan vette az írói instrukciót, s naturális barlanglakások terepét rendezte be, s anyagyszerűségében sem felelt meg ez a díszletezés. Tompa puhaság és nem a súlyosság tűnik elő, amint a szereplők a szivacsköveket emelgetik. A ruhák anyaga se volt megfelelő: a gyermekumilepedőre emlékeztető kosztüömökön átütött az izzadság. S ebben a naturális játéktérben a Nemzeti Színház kiválóságai nem gondolkodtak, hanem szavaltak: ámultak és csodálták Sütő András szövegét; s nem tartottak a gondolattal. Nem az ő hibájukból, a rendezésnek nem volt ehhez elgondolása. Látomás helyett tisztes szövegmondás nyilatkozott meg a színpadon, noha Cserhalminak ideje volna már tehetségéhez méltó beszédiskolát is járni. Tündöklő fényesség, de magamagának ragyogó szépség volt Moór Mariann Arabellája, Ronyecz Mária pedig alkalmatlan Éva szerepére. A nyári gyulai Kőmives Kelemené-előadás főszerepét is beleértve feltűnő, milyen nőietlen, erőltetett, térdcsapkodó stílusban imitálja a női természetet. Más előadások tanulsága alapján feltűnő igazán, hogy Avar István Ádámja is mennyivel tragikusabb lehetett volna, pityókosságára túlföntül nagy súly helyzetetett. Szilágyi Tibor Káinja se lehetett több, mint maga az előadás. Számos rendezői hiba közül megemlítjük a verekedések gyöngé, imitált koreografálását; s ennek henyesége különösen azért hiba, mert ezeknek alapvető dramaturgiai és gondolati szerepe van. Ha tehát nevetséges, mímelt és módolt a birkózás, az anya szétválasztó monológja, s a két testvér egymás ellen izzó indulata nem teremti meg a színpadi hitelt. Esik tehát a játék, nincs feszültség a színpadon, önmagába hull a történet és az előadás.

A Káin és Ábel egy másik változatát Veszprémben láttuk. A nemes igyekezeten túl kevés jót mondhatunk el az előadásról, különösen, hogy oly kiváló előadások közelségében tudhatjuk. Pétervári Istvánnak, Marton Endréhez hasonlóan, nem volt elgondolása a darabról. Sütő András márkája, s nem gondolata vezette a darabválasztásban. Alapvető hiba az is, hogy Káin alakítója, Vitai András, és Ábel megformálója, Sárvári Győző még a dráma szövegét sem győzte. A monológok építkezése, beszédhelyesség, a minduntalan összekulcsolt vagy hadakozó kéz zavarai nem engedték, hogy egy-egy szerep vagy emberi gondolati kapcsolata kiépüljön. A világitás indokolatlan váltogatása, a faluvégi cigányputrihoz hasonlatos stilizált barlangdíszlet apró, más vonatkozású fontos tények abban, hogy az előadás kisszerűvé, érdektelenné kerekedett. Unalmassá is tehát, tegyük hozzá.

A stílus nagy feladványát említettük a Káinnal kapcsolatban, s Kolozsvárott Harag György, Kecskeméten pedig Beke Sándor más-más irányban, de érzékenyen

és következetesen kibontotta a dráma üzenetét. Harag György a drámai oratórium irányába vezette Sütő András darabját. A szereplők mozgása nagyon lefokozott, egy-egy jelenetben szinte rögzített még a szereplők helyhez tartozásában is. S az oratorikusság ugyanakkor nem fennkölttségben tetőzik, hanem erős ritmusban valósul meg. Harag alaposan húzott Sütő szövegéből, ami jobbára csak erős filológiai összevetésben mutatható ki, mert nem a részletezések, hanem a gondolat árama diktálta a szövegrövidítéseket. Harag György a mítoszi történetet kongeniális térben játszatta; a Feleki-tetőről, vagy talán a Szamos partjáról hozott kövek között zajlik a tragédia: egy-egy kő zuhanása a maga súlyos természetességét sugallja, ősi-kezdeti világ, vagy netán egy világpusztítás után a semmiből eszmélkedő ember botladozása ez. A színész itt cipeli a követ, küszködik vele, a rusztikus látvány valóságos küzdelmet teremt, nemcsak a természettel, hanem azzal a sorssal is, ami épp a kőhajításban tetőzik. A jelenetek egymásutániségében Harag víziók sorozatát teremt meg, ahogyan Káin és Arabella egymásra talál a hullámozó víz partján a vihar közepette; ugyanaz a poézis, ami a Lócsiszárban Kolhaas és Lisleth szerelme. Nénkünk, kik az erkélyről néztük, teljes hitelességű volt a nylon lepedő és a szélgépjék működése, a tenger hullámozásának imitációjában; a földszintiek illúziója el-elmaradt, hallottunk efféle panaszokat, de hát ez már nem rendezői, hanem színpadtechnikai, felszereltségi kérdés. Harag látomásában Héjja Sándor Ábele lírai, de sodró, erőteljes egyéniség, Káinnal is erősebb; kettejük viadala így lesz bonyolultabb, s épp az az idézett lírai kettősség nyilatkozik meg drámai erővel: Csiky Andrást, Káint, szinte magával ragadja, s röpteti Héjja — a disputák ritmusát, ívét szinte ő teremti. Evvel is tragikusabb Ábel halála, valóban egy fok lehetett volna a felfelé vezető grádcson. Megdőbentő, magába hullott, tragikus Ádámot formált meg Vadász Zoltán; a színpad jobb oldalában egy fénycsóvában ülve szinte mozdulatlanul mondja el fájdalmas panaszát; beletörődött, rezignált lélek, önmagába hullott ember sóhaja ez. A finom lírai, bensőséges hangokat megszólaltatva volt igazán jó Dorián Ilona Éváként. Harag a csucsujgatásra is kész ósanyát is megrajzolta vele, ahol hangosabb és erőteljesebb akart lenni Dorián Ilona, azt egy szavaló-stílusú játéktílus avult modorában tette. Sebők Klára nemcsak szépségében sugárzott, a két testvér küzdelmében, neki is érve és ereje volt, hogy a káini küzdelem tétét felismerje.

Beke Sándor koncepciózus elgondolása a kecskeméti előadásban a sütői logika minden pontját pontosan megmutatta, s egy üres térben, majd ágakkal fokozatosan berekeszelve a színpadot, a világítás, zene szuggesztív ritmusát is megtalálva építette fel az előadást; ahogyan a Csend és kegyelem állapotából, az aranycséze szent-ségén való vitától az Isten választásán, az Ábel megszurásától való emlékezésen át eljut Káin mondatáig: „lázongó legyek inkább”. Cselekményes ez a stílus, s ez elvonatkoztatott mítosziság ellenére Beke Sándor apró emberi vonásokkal gazdagítja: Éva, Szakács Eszter, összetartója akar lenni a családnak, Arabella, Mátrai Márta, nem annyira éteri, inkább földi szépszerető gesztusait mutatja meg, Kézdy György Ádámja inkább gúnyos, fanyar és keserű, még némi vádaskodásba fojtott hadakozásra van kedve az Istennel, Blaskó Péter szelíd, szeretetet sugárzó Ábel, hisszük, hogy a lehajtottfejtűség a természete. Azért is öröm ez a kecskeméti előadás, mert művészi és morálisan nagyon becsapott társulat kezdte itt az évadot, de Bekének volt ereje mindjárt az indulásban programot és önbecset teremteni, ami a jövőre nézve is a bizakodás tényét jelentheti.

Bevezetőben katasztrófáról szóló szavakat idéztünk. Eme trilógiává kerekedett drámasor, épp abban a hivatásban született, hogy a katasztrófa elkerülhető legyen. Az író, Sütő András szerény három órát kér a közönség életéből arra, hogy beszéljen a Gondról. A széthullás, az elgyöngülés tényeiről. Nemcsak a statisztikai, sokkal inkább a lelki erőzírőről. Az említett kiegyensúlyozottság óhajta kéréslenül is írhatja a drámát Sütő Andrással. Mint legtöbb Káin és Ábelét. Hogy ha üres is az égbolt fölöttünk, szívünkben azokat az édeni kristályfákat meg nem semmisíthetjük. Nélkülük élni sem érdemes.

ABLONCZY LÁSZLÓ